

Moralnost mladih glede na njihovo samonaznanjeno prestopništvo – izsledki raziskave SPMAD¹ v Sloveniji

Eva Bertok, Gorazd Meško

Namen prispevka:

Namen prispevka je primerjava občutka sramu in krivde ob hipotetičnih situacijah pri srednješolcih, ki so leta 2011 sodelovali v raziskavi SPMAD, glede na to, ali so se v letu 2010 vedli prestopniško ali ne.

Metode:

Z diskriminantno analizo smo ugotavljali, ali obstajajo statistično značilne razlike med neprestopniško in prestopniško skupino dijakov. Dijake smo v skupini razdelili glede na njihovo samonaznanitev prestopniških dejanj. Z logističnimi regresijami smo poskušali ugotoviti, katere izmed spremenljivk o občutkih sramu in krivde vplivajo na določena prestopniška dejanja mladih.

Ugotovitve:

Med skupino srednješolcev, ki niso poročali o prestopniškem dejanju v preteklem letu, in skupino, ki je poročala o vsaj enem prestopniškem dejanju, so bile ugotovljene statistično značilne razlike v odgovorih na vprašanja glede občutkov sramu in krivde. Srednješolci, ki so storili vsaj eno prestopniško dejanje, so v povprečju poročali o manj izrazitih občutkih ob različnih prestopkih kot srednješolci, ki niso poročali o prestopniških dejanjih. Razlike v povprečjih odgovorov med skupinama so bile večje pri občutkih sramu kot pri občutkih krivde. S spremenljivkami, ki so merile občutke sramu in krivde, smo pojasnili največji delež variance pri prestopniškem dejanju tatvin v trgovinah.

Omejitve/uporabnost raziskave:

V raziskavi SPMAD je bilo število vprašanj, ki so podrobneje merili občutke sramu in krivde, omejeno. Za bolj temeljito analizo teh dveh občutkov bi bilo potrebno vsakemu prestopniškemu dejanju v vprašalniku dodati še vprašanje o občutku sramu in občutku krivde ob izvedbi tega dejanja.

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskave SPMAD (Study of Parental Monitoring and Adolescent Delinquency ali raziskava o spremljanju in nadzoru staršev ter mladoletnega prestopništva), ki poteka pod vodstvom P. O. Wikströma z Inštituta za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, Velika Britanija. Vodja slovenske študije je prof. dr. Gorazd Meško s Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek predstavlja analizo, ki v povezavi s samonaznanjenimi prestopniškimi dejanji v Sloveniji še ni bila opravljena.

UDK: 343.91-053.6

Ključne besede: mladoletniško prestopništvo, moralnost, sram, krivda

Young Peoples' Morality and Their Self-reported Delinquent Behaviour – SPMAD Study in Slovenia

Purpose:

The purpose of this paper is to compare the feeling of shame and guilt in hypothetical situations of secondary school students that have in the year 2011 participated in the SPMAD survey, depending on whether they have carried out delinquent act in the year 2010 or not.

Design/Methods/Approach:

The discriminant analysis was used to determine whether there are statistically relevant differences between non-delinquent group and the group of respondents who reported at least one delinquent act. With logistic regressions we tried to show which of the variables of feeling of shame and guilt are most related to specific delinquent acts.

Findings:

Between the two groups of secondary school students – the non-delinquent group and the group, which has reported at least one delinquent act, there were statistically relevant differences detected in the responses to questions about feelings of shame and guilt. Secondary school students that have committed at least one delinquent act have reported more subtle feeling of shame and guilt compared to non-delinquent secondary school students. The differences between the two groups were greater with feeling of shame than with the feeling of guilt. Variables that measured the feeling of shame and guilt explained the largest amount of variance in the delinquent act of shoplifting.

Research Limitations/Implications:

In the SPMAD study the number of questions which measured feelings of shame and guilt was severely limited. For a more thorough analysis of these feelings, each delinquent act in the questionnaire should be accompanied by questions about the feelings of shame and guilt, connected to this specific delinquent act.

Originality/Value:

The paper presents the analysis that hasn't been made yet in connection with self-reported delinquency acts in Slovenia.

UDC: 343.91-053.6

Keywords: juvenile delinquency, morality, shame, guilt

1 UVOD – TEORIJE MORALNEGA RAZVOJA POSAMEZNIKA

Kratek pregled o teorijah moralnega razvoja posameznika začnimo skozi prizmo psiholoških teorij. Freud (Langford, 1995: 13–24) je menil, da obstaja neskladje med potrebami družbe in potrebami posameznika; posameznik se razvija na moralnem področju, ko zmore potlačiti svoje sebične potrebe in jih nadomestiti z vrednotami pomembnih vršilcev socializacije, kot so na primer starši. Začetek razvoja moralnosti se prične v faličnem obdobju, od otrokovega tretjega do petega leta. Za to obdobje je značilen razvoj superega, ki služi kot moralni del osebnosti, za doseg tega pa se mora otrok poistovetiti z istospolnim staršem in ponotranjiti njegova moralna merila.

Erikson isto obdobje v otrokovem življenju (od treh do petih let) pojmuje kot obdobje iniciativnosti v nasprotju z občutki sramu. Predpostavlja, da otroci v želji po odobravanju staršev in strahu pred izgubo starševske ljubezni ponotranjijo moralna merila obeh staršev. Erikson poudarja pomen tako superega kot tudi ega; prvi določa ego merila obnašanja, slednji pa se mora s svojo močjo upreti željam ida (Langford, 1995: 24–30).

Kognitivno razvojni pristop k moralni vzgoji je na začetku dvajsetega stoletja prvi omenjal Dewey (Kohlberg, 1971); njegove stopnje je v tridesetih letih dvajsetega stoletja nadgradil Piaget, ki je menil, da je navezanost na ostale ključna za sprejemanje moralnih pravil. Sklepal je, da se posameznik uči preko svoje interakcije z okoljem; ob opazovanju otrok pri igri je ugotavljal njihovo upoštevanje pravil in na podlagi opazovanja sklenil, da je tudi moralnost razvojni proces (Piaget, 1965: 3–18). Poleg opazovanja otrokovega razumevanja pravil, ki se je skozi leta spreminjalo v bolj kompleksne oblike, je Piaget opravil intervjuje z otroci glede dejanj, kot so tatvina in laganje (Piaget, 1965: 116–120). Ugotovil je, da otroci začnejo s heteronomno stopnjo moralnega razmišljanja, za katero je značilno strogo upoštevanje pravil in dolžnosti kot tudi podrejenost avtoriteti; heteronomnost se pojavi po eni strani zaradi egocentričnosti otroka (Piaget, 1965: 26) – mladi otroci ne zmorejo simultano razmišljati o svojem pogledu na svet in hkrati upoštevati razmišljanja ostalih, kar vodi v preslikavo njihovih misli in želja na druge (Piaget, 1965: 399). Mlade otroke bolj skrbi izid dejanj kot namere, ki vodijo v dejanje. Drugi razlog za heteronomno stopnjo moralnega razmišljanja pri mladih otrocih je njihova odvisnost oziroma relativna nemoč v primerjavi z odraslimi (Piaget, 1965: 53). Skozi leta pa otroci ugotovijo, da ni mogoče v prav vseh situacijah upoštevati pravila, zato razvijejo bolj avtonomno stopnjo moralne presoje, ko posamezno pravilo kritično ocenijo in se naučijo ta pravila upoštevati glede na sodelovanje z ostalimi. Zgodi se premik iz egocentričnega razmišljanja k razmisleku o mnenju drugih in upoštevanju načela recipročnosti (Piaget, 1965: 184–194).

Kohlberg je nadalje razvil Piagetov razmislek o moralnem razvoju ter ga razširil na daljše časovno obdobje. Za vse tri omenjene avtorje kognitivnih teorij, tako Deweya, Piageta in Kohlberga je značilno, da so prepoznali stopnje v človekovem razvoju in dojemanju sebe in družbe; vsi trije so dojemali te stopnje kot privzemanje vlog kot tudi, da delovanje posameznika vodi k ravnovesju v interakciji med ljudmi; to ravnovesje je običajno razumljeno kot pravičnost (Kohlberg, 1971: 339–340). V doktorski nalogi je Kohlberg preučeval dečke starosti od deset do šestnajst let. Na

podlagi zgodb, v katerih je otrokom in mladostnikom predstavil moralne dileme in jih spraševal, kako bi dileme razrešili, je prepoznal šest stadijev moralnega razmišljanja, ki jih je združil v tri večje stopnje. Prvo stopnjo je poimenoval predmoralna ali predkonvencionalna stopnja, ki je značilna za predšolske otroke. Otroci v predmoralni stopnji upoštevajo socialna pravila zaradi koristi v obliki odobranja, pohval, nagrad; za to stopnjo je značilen egocentrizem in nezmožnost dojemanja perspektive drugih. Pri drugi, konvencionalni ali dogovorni stopnji, ki se pojavi ob otrokovem prehodu v šolo, se upošteva pragmatično vrednost določenega dejanja in recipročnost postane glavno vodilo. Povod za spoštovanje pravil na tej stopnji moralnega razvoja je priznanje pomembnih odraslih in socialne skupine. Tretje stopnje, poimenovane kot postkonvencionalni ali avtonomni stadij, pa po ugotovitvah Kohlberga ne dosežejo vsi posamezniki, temveč zgolj desetina odraslih. Ta stopnja pomeni zavračanje enostranskega upoštevanja pravil ali norm v vseh okoliščinah ter razvijanje svobodnega, kritičnega in odgovornega moralnega razsojanja, pri tem pa tudi spoštovanje pravic drugih posameznikov (Kohlberg, 1971: 342–344; Power, Higgins in Kohlberg, 1989: 8–9).

V zgodnjih sedemdesetih letih so longitudinalne raziskave, ki jih je opravila Kohlbergova raziskovalna skupina, opozorile na neskladja v stopnjah pri nekaterih posameznikih, kar so raziskovalci poizkušali premostiti s spremembami opisov določenih stopenj (Power, Higgins in Kohlberg, 1989). Nekateri znanstveniki so bili mnenja, da popravki opisov stopenj niso zadosti, temveč je potrebno prilagoditi temeljna izhodišča teorije. Turiel (1983) je razvil teorijo socialnih domen. Menil je, da je potrebno dodatno opredeliti, kako posamezniki skozi življenje razlikujejo med moralnimi koncepti (poštenost, enakopravnost, pravica), med družbenimi koncepti (pravila, delovanje skupine, tradicije) ter psihološkimi koncepti (osebne pravice). Analize teorije socialnih domen so v štiridesetih letih pokazale, da otroci in adolescenti razlikujejo med moralnimi ter socialno konvencionalnimi pravili na podlagi odzivov staršev, učiteljev in vrstnikov (Smetana, 1999) kot tudi, da v kompleksnih situacijah upoštevajo več kot eno socialno domeno.

Pomemben aspekt človekovega moralnega razvoja, na katerega so opozarjali kritiki kognitivnih teorij, so tudi razlike v vzgoji med spoloma, ki vodijo v različne odzive pri dečkih in deklicah. Gilligan (Zastrow in Kirst-Ashman, 2004: 262) je svojo teorijo moralnega razvoja pri ženskah utemeljila na predpostavki, da se ženske bolj osredotočajo na nego ter manj na pravičnost, kar velikokrat vodi v njihovo žrtvovanje svoje dobrobiti za koristi drugih. Na prvi stopnji so posameznice usmerjene zgolj na svoje preživetje (in v tem podobne moškim); njihovi interesi prevladajo pred interesi ostalih. Nato se zgodi prehod v drugo stopnjo, kjer postanejo pomembni ostali; posameznica jih začne vključevati v svojo moralno presojo. V drugi stopnji moralno obnašanje pomeni postavljanje potreb drugih pred svoje lastne potrebe. Ta stopnja velikokrat predstavlja konflikt za žensko, saj je ta postavljena pred prevzemanje odgovornosti za svoja dejanja in hkrati občuti pritiske od drugih. V drugem prehodu začnejo ženske analizirati situacije bolj subjektivno in se ne zanašajo na mnenja drugih. Pri presoji uporabljajo tako razmislek o potrebah bližnjih kot tudi o lastnih potrebah. V tretji stopnji posameznica razmišlja o posledicah svojih dejanj; ne skrbi je več toliko, kaj si mislijo ostali, temveč sprejme lastno odgovornost za dejanja (Zastrow in Kirst-Ashman, 2004: 263). Da deklice tudi

pri starosti enajstih let moralno presoja na drugačen način kot dečki, so ugotovile mnoge raziskave; deklice pri določenih moralnih zgodbah bolj skrbi izguba prijateljstva ali povzročanje čustvenega trpljenja, medtem ko dečke bolj zanimajo zgodbe, ki se tičejo dilem, s katerimi so se že srečali in obravnavajo problematiko, kot je izogibanje težavam (Zastrow in Kirst-Ashman, 2004: 263). Teorija moralnega razvoja pri ženskah je bila deležna dveh obširnejših kritik, in sicer, da stopnje v ženskem moralnem razvoju niso opredeljene kronološko oziroma da ni moč napovedovati, kdaj bo posameznica prešla iz ene stopnje na drugo ter da teorija ne upošteva kulturnega konteksta, saj je v določenih kulturah usmeritev žensk v negovanje in skrb za druge bolj poudarjena kot v drugih.

2 O MORALNIH ČUSTVIH

Moralo bi lahko opredelili kot zbir principov in idealov, ki opredeljujejo naše odnose z ostalimi. Te opredelitve se tičejo predvsem zaželenega in nezaželenega/prepovedanega vedenja. Moralni občutki nas vodijo pri odločanju glede našega vedenja, zato so močno povezani z moralnim obnašanjem (Tangney, Stuewig, Mashek in Hastings, 2011: 710).

Večina psihologov, ki se ukvarja z vprašanjem morale in prestopkov, ločuje med občutkoma krivde in sramu; občutek krivde je prisoten takrat, ko se ocenjuje predvsem obnašanje – “kako sem lahko jaz storil *ta prestopok*”, medtem ko je občutek sramu prisoten pri ocenjevanju osebe, ki je prestopok storila – “kako sem lahko *jaz* storil *ta prestopok*” (Tangney et al., 2011: 711). Če obrnemo definicijo: občutek sramu je povezan s posameznikovim strahom pred tem, da ostali opazijo in ocenjujejo njegovo napako (Wikan, 1984: 636), občutek krivde pa s posameznikovim strahom, da z dejanjem ne zadosti lastnim moralnim merilom (Kitayama, Markus in Matsumoto, 1995: 440). Pri tem velja opozoriti na dvoje; prvič, da se pri ocenjevanju osebe (v situacijah sramu) ocenjuje trajno lastnost, kar ima bolj daljnosežne posledice za posameznika kot ocenjevanje dejanja (se pravi, v situacijah, kjer posamezniki občutijo krivdo) ter drugič, da je dojemanje teh občutkov odvisno tudi od kulturnega konteksta, na kar opozarjata Wong in Tsai (2007: 212), kar je zelo očitno pri primerjavi zahodnjaške, na posameznika osredotočene kulture z azijsko (kitajsko, japonsko, korejsko ...), ki veliko bolj poudarja kolektivnost, medsebojno odvisnost – tudi pri prestopkih in njihovih posledicah.

Nekateri raziskovalci so opazili tudi podobnosti med občutkoma sramu in krivde: Shaver, Schwartz, Kirson in O'Connor (1987: 1081) so združili občutek sramu in krivde kot tudi obžalovanja pod skupno splošno oznako občutka žalosti. Pri tem seveda moramo opozoriti, da so avtorji primerjali kar 135 čustev, zato se ne gre čuditi, da so opazili podobnost med občutkom sramu in krivde.

Občutki krivde so bili v raziskavah (Lutwak in Ferrari, 1996; Svensson, 2004; Tangney, 1996) povezani z boljšim izidom, saj se pri osredotočanju na neprimerno obnašanje ne ustvarja sodb glede posameznika, ki je dejanje storil, zato te osebe ohranijo občutek identitete. Naloga osebe, ki ji je bila dokazana krivda, je, da popravi obnašanje in/ali posledice obnašanja, ta naloga pa je bolj obvladljiva kot

pri občutku sramu. Ko ljudje čutijo občutek sramu glede določenega prestopka, se spremeni tudi njihovo dožemanje samega sebe – počutijo se male, nepomembne, ob tem pa tudi poskušajo oceniti, kako jih zaradi prestopka dojema okolica (Tangney et al., 2011: 711).

Razlika med pojmom krivde in sramu se odraža tudi v delovanju na podlagi teh dveh občutkov²; študije kažejo, da služita občutka sramu in krivde kot spodbujevalca za različno vedenje (Lutwak in Ferrari, 1996; Tangney, 1996). Občutek krivde spodbuja aktivnost, ki povrne stanje, kakršno je bilo pred prestopkom; "krivda vodi k izpovedi, kesarju, spravi in reparaciji" (Erzar in Torkar, 2007: 90). Sram spodbuja zanižanje krivde, skrivanje ali beg (Stuewig, Tangney, Heigel, Harty in McCloskey, 2010). Boljše dožemanje krivde je bilo v raziskavah pozitivno povezano z empatijo, medtem ko je bilo dožemanje sramu nepovezano (Stuewig et al., 2010: 10). Nagnjenost k občutku krivde je pomenilo tudi boljše upravljanje z jezo; posamezniki, ki so bolj občutili krivdo, so problem reševali s pogovori ali s takojšnjim ukrepanjem, ne pa z nasiljem (Stuewig et al., 2010: 10). Posamezniki, ki so bili bolj nagnjeni k občutku sramu, so večkrat poročali o sovražnosti, zvrčanju krivde na druge. Da bi pobegnili bolečim občutkom sramote, so obrambno odvrnili očitke krivde in jeze na druge osebe (Tangney et al., 2011: 714).

Instrument TOSCA-3, ki sta ga razvila Tangney in Dearing, sta v slovenskem prostoru uporabila Erzar in Torkar (2007); vsebuje 16 različnih situacij, anketirane izbira med petimi možnimi reakcijami, ki predstavljajo pet faktorjev – sram, krivdo, eksternalizacijo, odcepitev, alfa ponos in beta ponos (Erzar in Torkar, 2007: 98). Rezultati so pokazali, da sta bila na ta način merjena občutka sramu in krivde izrazito ločena (Erzar in Torkar, 2007: 100).

Avtor situacijskoakcijske teorije, Per-Olof Wikström, ki je tudi vodja raziskave PADS+, operacionalizira pojem sramu kot »ko se oseba počuti slabo v odnosu do drugih« in pojem krivde »ko se oseba počuti slabo v odnosu do sebe« (Wikström, Oberwittler, Treiber in Hardie, 2012: 14).

3 MORALNOST V SITUACIJSKOAKCIJSKI TEORIJ

Wikström (2006; 2010) v situacijskoakcijski teoriji predpostavlja, da sta prav občutek sramu in krivde osnovni dimenziji tako imenovanega »moralnega filtra« – se pravi, da so priložnosti za prestopništvo ocenjene preko posameznikovih moralnih vrednot in čustev.

Preden pridemo do koncepta moralnega filtra, opredelimo nekaj najbolj pomembnih konceptov situacijskoakcijske teorije. Začnimo pri *moralnem delovanju*; ko pojasnjujemo prestopniška dejanja, je najpomembnejše dejstvo to, da obravnavamo moralno delovanje – delovanje, ki ga usmerjajo pravila o tem, kaj je prav ali narobe v določenih okoliščinah. Dejanja prestopništva od ostalih moralnih delovanj ne ločujejo neki osnovni procesi, ki pripravijo ljudi, da sodelujejo v prestopništvu, temveč moralna pravila, ki so pomembna zgolj za to delovanje.

---

2 Poudariti moramo, da je od posameznikovega osebnoznega razvoja, od kulturnega konteksta, od religije itd. odvisno, kako močno – če sploh – bo posameznik občutil sram ob določenem dejanju.

Moralna pravila v določenih okoliščinah omogočajo dojetje prestopniškega dejanja kot možnosti za delovanje v določenih okoliščinah (Wikström, 2006).

Ker obstaja več oblik prestopniškega vedenja, obstajajo tudi precejšnje razlike v moralnih pravilih, ki urejajo različne vrste prestopniškega vedenja v različnih okoljih. Posebej pomembna oblika moralnih predpisov, ki urejajo prestopniško vedenje, so zakoni, saj so pravila ravnanja, ki povedo ljudem, kaj smejo storiti in česar ne smejo. Moralna pravila pojasnjujejo ljudem, katera delovanja so pravilna ali napačna v določenih okoliščinah, toda ljudje jim ne sledijo vedno; tu pa pride v poštev nadzor, ki predstavlja dodatno vzročno moč, ko se ljudje odločajo o tem, ali naj sledijo moralnim pravilom. Nadzor so procesi, ki podpirajo spoštovanje moralnih pravil. Učinkovit nadzor pomeni tako uveljavljanje, ki pripravi ljudi, da delujejo v skladu z moralnimi pravili, ki so jih načrtovali kršiti (Wikström, 2006).

Obstajata dve glavni vrsti uveljavljanja moralnega pravila: tista vrsta, ki izvira iz notranjosti osebe (samonadzor), in tista, ki izvira izven osebe (zastraševanje). *Samonadzor* bi lahko opredelili kot »preprečitev dojetja alternativ delovanja ali prekinitev poteka delovanja, ki je v nasprotju z moralnostjo osebe«; drugače rečeno, samonadzor se sproži ob zaznanem neskladju med motivacijo za ukrepanje neke osebe, in njeno moralnostjo. Zmožnost samonadzora bo odvisna od dejavnikov, kot so sposobnost za obdelavo podatkov ali potlačitve čustev, pa tudi trenutnih vplivov, kot so stopnja stresa ali omamljenosti (Wikström in Treiber, 2007).

Zastraševanje je glavni vzročni mehanizem, prek katerega vpliva formalen in neformalen družbeni nadzor (zunanje posredovanje) na moralno delovanje; pojem lahko opredelimo kot »občutek skrbi ali strahu pred posledicami, ko razmišljamo o prekršitvi moralnega pravila ali storitvi kriminalnega dejanja«. Nadzor je pomemben zgolj v primeru, ko obstaja neskladje ali konflikt glede uporabe moralnih pravil.

Na to, ali določena motivacija vodi do prestopniškega dejanja ali ne, bistveno vpliva preplet med moralnostjo osebe in moralnimi predpisi okoliščin, kar deluje kot *moralni filter* za vrste dejavnosti, ki jih oseba motri, in ko je pomembno (tj., ko oseba presoja o uporabi moralnega pravila pri izbiri dejavnosti), vpliva na moč nadzora v določeni okoliščini. Motivacija je torej nujen, toda ne samozadosten dejavnik v obrazložitvi moralnega delovanja (Wikström, 2006).

Ponotranjenje moralnih pravil služi kot dodaten vir možnega kaznovanja kot grožnja občutkov sramu in krivde ob dejanjih, ki se zdijo posamezniku moralno sporna. Ko posameznik razmišlja o temu, ali bo prestopniško dejanje izvršil, razmišlja tudi o tem, ali bo ob izvršitvi dejanja občutil sramoto in pri tem upošteva tudi učinek, ki ga bi tako dejanje imelo na njegovo samopodobo. Bolj, ko bo posameznik ocenjeval neko dejanje kot dejanje, zaradi katerega bo občutil sramoto, manj je verjetno, da bo dejanje izvedel (Grasmick in Bursik, 1990: 840). Ravno ponotranjenje moralnih pravil, ki naj bi se odvijalo v primarni socializaciji znotraj družine, ter posledično različno močni občutki sramu med spoloma lahko morda pojasnijo, zakaj še vedno prihaja do razlik v številčnosti prestopniških dejanj dečkov in deklic, na kar opozarja Svensson (2004: 479)

Raziskava SPAN (Svensson, Weerman, Pauwels, Bruinsma in Bernasco, 2013: 32), ki so jo v šolskem letu 2010/2011 izvedli na Nizozemskem, temelji na raziskavi PADS+ (Wikström et al., 2012), longitudinalni raziskavi, ki jo je med leti 2002 in

2012 izvajala skupina raziskovalcev pod vodstvom Per-Olofa Wikströma (raziskava PADS+ je osnova tudi za raziskavo SPMAD). Raziskovalci so med drugim merili tudi občutke sramu in krivde pri neprestopnikih in prestopnikih (Svensson et al., 2013) in ugotovili, da sta oba koncepta vplivala na prestopništvo. Mladi, ki so poročali o prestopniških dejanjih, so izražali nižjo stopnjo občutkov sramu in krivde (Svensson et al., 2013: 32).

Na osnovi zapisanega predvidevamo, da se bodo močnejši občutki krivde in sramu odražali na zmanjšanem obsegu prestopništva v srednješolski populaciji oziroma da bo prihajalo do razlik v odgovorih na vprašanja o občutku sramu in krivde med skupinama mladih, ki so poročali o vsaj enem prestopku v preteklem letu ter skupino mladih, ki o prestopkih niso poročali.

4 METODE

4.1 Vzorec

Raziskavo SPMAD smo izvedli v letu 2011. Opravili smo anketiranje na vzorcu 818 učencev v osnovnih in srednjih šolah v Ljubljani. V vzorec je bilo zajetih 409 učencev šestega razreda osnovne šole in 409 dijakov drugih letnikov srednjih šol v Ljubljani. Sodelovalo je trinajst ljubljanskih osnovnih in devet srednjih šol. Anketiranje je potekalo v aprilu in maju 2011.

Vzorec 409 srednješolcev predstavlja 2 % celotne slovenske populacije dijakov drugih letnikov srednješolskih programov (v Sloveniji je v letu 2010 novo šolsko leto začelo 20.220 dijakov drugega letnika). Podatki za ljubljansko občino niso na voljo. V Sloveniji se izobražuje 95 % mladostnikov, starih od 15 do 19 let.

V srednješolski vzorec je bilo zajetih 200 srednješolcev (48,9 %) in 209 srednješolk (51,1 %). Povprečna starost srednješolcev obeh spolov je bila šestnajst let.

Anketiranje je potekalo v šolah med rednim poukom. Razred sodelujočih smo razdelili na več manjših skupin (odvisno od številčnosti razreda), ker smo tako lahko zagotovili disciplino, hkrati pa smo sodelujoče lahko presedli tako, da ni bilo mogoče prebrati odgovorov ostalih. Vsak sodelujoči je dobil unikatno kodo, s katero smo povezali njihove intervjuje in ankete. Z uporabo manjših skupin in kod, kot tudi z odslovitvijo učiteljev iz razreda, smo zagotovili anonimnost anketirancev.

4.2 Opis vprašalnika

Vprašalnik za srednješolce predstavlja eno različico vprašalnikov longitudinalne raziskave PADS+. Za preverjanje istovetnosti smo vprašalnik iz slovenščine prevedli nazaj v angleščino in predhodno pilotsko preizkusili pri skupini mladih, starih od 12 do 16 let. Z njimi smo v stik prišli preko mladinskega centra, v katerega so zahajali. Poizkušali smo ustvariti pogoje v učilnici z ureditvijo prostora v mladinskem centru. Udeležencem ($n = 31$) smo razdelili vprašalnike in kode ter jim dali na voljo 45 minut časa.

S šolami v Ljubljani smo navezali stik glede na njihove programe, saj smo želeli vključiti tako poklicne srednje šole, gimnazije kot tudi šole, ki imajo mešane poklicne in gimnazijske programe. Večina šol je sodelovala z vsemi paralelkami drugega letnika.

Ob izpolnjevanju vprašalnikov je bil vedno navzoč raziskovalec s pomočniki. Šole smo prosili, da so nam omogočile izpolnjevanje brez prisotnosti učiteljev, saj smo želeli spodbuditi občutek anonimnosti sodelujočih. Anketiranje je potekalo med poukom; večinoma so nam za ta namen razredniki odstopili razredne ure. Ob pričetku izpolnjevanja je bilo anketirancem na kratko razloženo, v kakšen namen se zbirajo podatki kot tudi čas izpolnjevanja in način popravljanja odgovorov.

Spremenljivke, ki so merile občutke krivde in sramu, so: »Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoj najboljši prijatelj/najboljša prijateljica to izvedel/izvedela, bi te bilo sram?«; »Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoji učitelji to izvedeli, bi te bilo sram?«; »Če bi te zalotili, da vlamljaš v avto, in bi tvoj najboljši prijatelj/najboljša prijateljica to izvedel/izvedela, bi te bilo sram?«; »Če bi te zalotili, da vlamljaš v avto, in bi tvoji učitelji to izvedeli, bi te bilo sram?«; »Bi se počutil krivega, če bi naredil nekaj, kar so ti tvoji starši (krušni starši) popolnoma prepovedali?«; »Bi se počutil krivega, če bi te zalotili, da goljufaš med kontrolno nalogo?«; »Bi se počutil krivega, če bi drugega učenca privedel do joka z norčevanjem iz njega/nje?«; »Bi se počutil krivega, če bi nekaj ukradel v trgovini?«; »Bi se počutil krivega, če bi udaril učenca/učenko, ki je izrekel/izrekla nekaj grdega o tebi?«. Zaradi nenormalne porazdelitve smo izločili tri spremenljivke, in sicer: »Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoja starša to izvedela, bi te bilo sram?«; »Če bi te zalotili, da vlamljaš v avto, in bi tvoja starša to izvedela, bi te bilo sram?« ter »Bi se počutil krivega, če bi vlomil v avto in nekaj ukradel?«³. Možne vrednosti odgovorov so bile za oba niza vprašanj 1 = »ne, sploh ne«; 2 = »da, malo« ter 3 = »da, zelo«. Za vseh devet spremenljivk občutkov krivde in sramu je znašal Cronbachov alfa $\alpha = 0,844$, kar kaže na visoko zanesljivost vprašalnika⁴.

4.3 Analize

Opravili smo faktorsko analizo (metoda glavnih osi s poševno rotacijo oblimin), da potrdimo ločenost konceptov sramu in krivde.

Skupino mladih, ki niso poročali o prestopniških dejanjih, in mladih, ki so v preteklem letu poročali o vsaj enem izvršenem prestopniškem dejanju, smo med sabo primerjali glede na povprečja odgovorov glede občutkov sramu in krivde pri posameznikih znotraj skupine z diskriminantno analizo.

3 Zaradi hipotetične narave spremenljivk je mogoče, da so vprašanja delovala sugestivno na mladostnike, četudi moramo pri tem opomniti, da so bili anketiranci že srednješolci, v povprečju stari 16 let. Veliko truda je bilo vložene v to, da se je pri anketirancih vzbudil občutek anonimnosti, da bi čimbolj zmanjšali socialno zaželeno odgovore.

4 Če Cronbachov α zavzame vrednosti nad 0,8 pravimo, da je to znak visoke zanesljivosti vprašalnika (Šifrer in Bren, 2011: 34–37). Vrednosti Cronbachovega alfa so znašale nad 0,8 tudi pri ostalih dveh daljših nizih vprašanj o osebnostnih lastnostih (16 spremenljivk) in o tem, kako narobe je storiti določen prestopke (16 spremenljivk), kar kaže na zanesljivost vprašalnika.

Opravili smo tudi osem ločenih logističnih regresij; štiri, ki so za napovedne spremenljivke jemale občutke sramu (odvisne spremenljivke posamičnih logističnih regresij so bile: tatvine v trgovini, kraja stvari drugim osebam, uničevanje tuje lastnine, pretepanje drugih) ter štiri, ki so za napovedne spremenljivke jemale občutke krivde (odvisne spremenljivke so bile enake).

5 REZULTATI

V nadaljevanju predstavljamo rezultate primerjav med skupino srednješolcev, ki ni poročala o prestopniških dejanjih v letu 2010 ($n = 319$), in skupino, ki je poročala o vsaj enem primeru prestopniškega dejanja ($n = 90$).

Da bi preverili, ali sta dimenziji občutka sramu in občutka krivde v resnici ločeni, smo opravili faktorsko analizo (izbrana je bila metoda glavnih komponent) devetih spremenljivk občutkov krivde in sramu. Kaiser-Meyer-Olkinova mera primernosti vzorca ali KMO je znašala 0,819, kar pomeni, da je ustreznost vzorca za faktorsko analizo optimalna⁵. Ekstrahirane komunalitete spremenljivk so bile večje od 0,3, kar pomeni, da so vse spremenljivke merile pojav. Dobili smo dva faktorja, ki sta pojasnjevala 60,4 % variance. Rotirana faktorska matrika je pokazala, da so v prvi faktor sodile vse spremenljivke občutka sramu ter spremenljivka občutka krivde zaradi tatvine v trgovini, v drugi faktor pa so sodile preostale spremenljivke občutka krivde (nasilje nad sošolcem, norčevanje iz sošolca, goljufanje med kontrolno nalogo, početje stvari, ki jih starši prepovedujejo).

5.1 Diskriminantna analiza – spremenljivke sramu in krivde

Diskriminantna analiza s spremenljivkami, ki so merile občutek sramu, je pokazala na statistično značilne razlike v odgovorih skupin srednješolcev, ki so poročali o prestopniškem dejanju, in tistih, ki niso poročali o prestopniškem dejanju (tabela 1). Povprečja odgovorov so se v povprečju razlikovala za 0,5 ocene (vrednosti 1 = »ne, sploh ne«; 2 = »da, malo«; 3 = »da, zelo«); neprestopniška skupina je imela višje vrednosti. Anketiranci so menili, da bi jih bilo najbolj sram, če bi jih zalotili, da vlamljajo v avto in bi njihovi učitelji to izvedeli (povprečje pri neprestopnikih 2,77, pri prestopnikih 2,38), najmanj pa bi jih bilo sram, če bi jih zalotili, da kradejo v trgovini, in bi njihov najboljši prijatelj/ prijateljica izvedel/ izvedela za to (povprečje pri neprestopnikih 2,56, pri prestopnikih 1,98).

---

⁵ Kaiser-Meyer-Olkinova mera primernosti vzorca (KMO) pokaže, ali so podatki ustrezni za izvedbo faktorske analize – višja kot je, bolje je – optimalno je, da znaša KMO nad 0,8 (Šifer in Bren, 2011: 52–56).

	Povprečje odgovorov nedelinkventna skupina/ delinkventna skupina	Standardni odklon nedelinkventna skupina/ delinkventna skupina	Vrednost Wilksove lambde pri posamičnem vprašanju
Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoj najboljši prijatelj/najboljša prijateljica to izvedel/ izvedela, bi te bilo sram?	2,56/1,98	0,631/0,762	0,882**
Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoji učitelji to izvedeli, bi te bilo sram?	2,76/2,26	0,518/0,801	0,887**
Če bi te zalotili, da vlamljaš v avto, in bi tvoj najboljši prijatelj/najboljša prijateljica to izvedel/ izvedela, bi te bilo sram?	2,62/2,09	0,606/0,802	0,897**
Če bi te zalotili, da vlamljaš v avto, in bi tvoji učitelji to izvedeli, bi te bilo sram?	2,77/2,38	0,502/0,773	0,925**

** $p < 0,01$

Druga diskriminantna analiza je primerjala odgovore na pet spremenljivk o občutku krivde in jih primerjala glede na sodelovanje v prestopniških dejanjih. Razlike so bile tudi pri teh odgovorih statistično značilne (tabela 2). Povprečja odgovorov so se v tem sklopu manj razlikovala, v povprečju okoli 0,3 ocene (vrednosti 1 = »ne, sploh ne«; 2 = »da, malo«; 3 = »da, zelo«). Anketiranci so menili, da bi najbolj občutili krivdo, če bi ukradli nekaj v trgovini (povprečje pri neprestopnikih 2,71, pri prestopnikih 2,19), najmanj pa, če bi jih zalotili, da goljufajo med kontrolno nalogo v šoli (povprečje pri neprestopnikih 1,64, pri prestopnikih 1,36).

Tabela 1:
Diskriminantna analiza občutkov sramu – povprečja odgovorov, standardni odkloni in vrednost Wilksove lambde

Tabela 2:
Diskriminantna
analiza
občutkov
krivde –
povprečja
odgovorov,
standardni
odkloni in
vrednost
Wilksove
lambde

	Povprečje odgovorov nedelinkventna skupina/ delinkventna skupina	Standardni odklon nedelinkventna skupina/ delinkventna skupina	Vrednost Wilksove lambde pri posamičnem vprašanju
Bi se počutil krivega, če bi naredil nekaj, kar so ti tvoji starši (krušni starši) popolnoma prepovedali?	2,39/2,10	0,603/0,619	0,963**
Bi se počutil krivega, če bi te zalotili, da goljufaš med kontrolno nalogo?	1,64/1,36	0,666/0,587	0,967**
Bi se počutil krivega, če bi drugega učenca privedel do joka z norčevanjem iz njega/nje?	2,55/2,30	0,590/0,726	0,972**
Bi se počutil krivega, če bi nekaj ukradel v trgovini?	2,71/2,19	0,555/0,806	0,891**
Bi se počutil krivega, če bi udaril učenca/učenko, ki je izrekel/izrekla nekaj grdega o tebi?	2,14/1,84	0,727/0,686	0,972**

** $p < 0,01$

Tabela 3:
Vrednosti
hi-kvadrata,
skupnega
koeficienta
Wilksove
lambde in
kanonične
korelacije
za obe
diskriminantni
analizi⁶

	Hi-kvadrat	Koeficient Wilksove lambde	Koeficient kanonične korelacije
Občutki sramu	63,520**	0,855**	0,381
Občutki krivde	54,282**	0,874**	0,354

** $p < 0,01$

5.2 Logistične regresije spremenljivk občutka sramu ter prestopniških dejanj

Z logističnimi regresijami smo želeli preveriti, ali spremenljivke občutka sramu in krivde napovedo prestopništvo anketirancev in v kakšnem obsegu jih za napoved prestopništva lahko uporabimo. Uporabili smo različne odvisne spremenljivke, ki so merile, ali je anketiranec v preteklem letu (letu 2010) storil določeno dejanje (merjene dihotočno z odgovori da ali ne).

6 Za vrednost hi-kvadrata je bistveno, da je vrednost signifikance nižja od 0,05 kar kaže na to, da je Wilksova lambda značilna in da je model statistično značilen. Koeficient kanonične korelacije kaže, kakšna je moč povezave med diskriminantno funkcijo in skupinama; primerno je, da je vrednost tega koeficienta nad 0,3 (Šifrer in Bren, 2011: 66–70).

Pri prvi logistični analizi smo za odvisno spremenljivko izbrali tatvine v trgovini, štiri napovedne spremenljivke pa merijo občutke občutka sramu. Delež pravilno napovedanih prestopnikov znaša 91,4 %. Spremenljivke občutka sramu pojasnijo od 9,9 do 22,5 % tatvin v trgovini⁷. Napovedni spremenljivki sta: »Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoj najboljši prijatelj/najboljša prijateljica to izvedel/izvedela, bi te bilo sram?« ($B = 0,446$) ter »Če bi te zalotili, da kradeš v trgovini, in bi tvoji učitelji to izvedeli, bi te bilo sram?« ($B = 0,300$).

Pri drugi logistični regresiji smo za odvisno spremenljivko uporabljali tatvino stvari/denarja drugim osebam, napovedne spremenljivke so bile spremenljivke, ki so merile občutek sramu. Spremenljivke občutka sramu pravilno napovedo 97,3 % prestopnikov in pojasnijo do 17,3 % variance odvisne spremenljivke kraje drugim osebam. Nobena izmed napovednih spremenljivk nima neposrednega statistično značilnega vpliva na odvisno spremenljivko.

Odvisna spremenljivka, ki smo jo uporabili pri tretji logistični regresiji, je uničevanje tuje lastnine, napovedne spremenljivke so bile ponovno štiri spremenljivke občutka sramu. S spremenljivkami občutka sramu lahko pravilno napovemo 90,5 % mladih, ki so ali niso uničevali tujo lastnino, pojasnijo pa le majhen delež variance, in sicer do 8,7 % variance odvisne spremenljivke uničevanja tuje lastnine. Nobena izmed napovednih spremenljivk nima neposrednega statistično značilnega vpliva na odvisno spremenljivko.

Četrta in zadnja logistična regresija z napovednimi spremenljivkami občutka sramu je bila opravljena z odvisno spremenljivko pretepanjem drugih. Preko odgovorov na spremenljivke občutka sramu lahko pravilno napovemo 93,2 % mladih, ki so ali niso pretepali druge. Te spremenljivke pojasnijo do 11,3 % variance odvisne spremenljivke pretepanja. Nobena izmed napovednih spremenljivk nima neposrednega statistično značilnega vpliva na odvisno spremenljivko.

Vrednosti skupnega hi-kvadrat testa (tabela 4) ter Hosmer-Lemeshow testa (tabela 5) kažejo, da so vsi štirje modeli logističnih regresij napovednih spremenljivk občutka sramu statistično značilni in primerni⁸.

Odvisne spremenljivke	Hi-kvadrat
Tatvine v trgovini	42,847**
Kraja denarja/stvari drugim osebam	15,780**
Uničevanje tuje lastnine	16,902**
Pretepanje drugih	18,499**

** $p < 0,01$

Tabela 4:
Vrednosti skupnega hi-kvadrat testa – logistične regresije z napovednimi spremenljivkami občutka sramu

⁷ Preko vrednosti Cox & Snell R Square in Nagelkerke R Square smo napovedovali delež variance, ki smo jo pojasnili pri logistični regresiji. Vpliv na različne odvisne spremenljivke smo merili preko ocene regresijskih koeficientov in njihove statistične značilnosti; izbrali smo spremenljivke, katerih signifikanca v tej analizi je bila manjša od 0,05 (Šifrer in Bren, 2011: 96–98).

⁸ Vrednost signifikance Hosmer-Lemeshow testa mora biti večja od 0,05, da potrdimo primernost modela (Šifrer in Bren, 2011: 96–98).

Tabela 5:
Vrednosti
signifikance
Hosmer-
Lemeshow testa
– logistične
regresije z
napovednimi
spremenljiv-
kami občutka
sramu

Odvisne spremenljivke	Vrednost signifikance Hosmer-Lemeshow testa
Tatvine v trgovini	0,452
Kraja denarja/stvari drugim osebam	0,840
Uničevanje tuje lastnine	0,328
Pretepanje drugih	0,724

5.3 Logistične regresije spremenljivk občutka krivde ter prestopniških dejanj

Ponovno smo za odvisno spremenljivko uporabili tatvine v trgovini, tokrat pa smo za napovedne spremenljivke uporabili pet spremenljivk, ki so merile občutek krivde. Napovedne spremenljivke nam omogočajo pravilno napovedati tatvine v trgovini v 91,9 % primerov. Spremenljivke občutka krivde so pojasnile do 25,1 % primerov poročenih tatvin v trgovini. Napovedna spremenljivka je bila: »Bi se počutil krivega, če bi nekaj ukradel v trgovini?« ($B = 0,194$).

Pri drugi logistični regresiji smo za odvisno spremenljivko uporabili tatvino stvari/denarja od drugih oseb. Preko napovednih spremenljivk občutka krivde lahko pravilno napovemo 97,3 % mladih, ki so ali niso izvedli tatvine stvari/denar od drugih. Te spremenljivke so nam pojasnile do 18,2 % variance odvisne spremenljivke. Napovedna spremenljivka je bila ponovno: »Bi se počutil krivega, če bi nekaj ukradel v trgovini?« ($B = 0,292$).

Odvisna spremenljivka, ki smo jo uporabili za tretjo logistično regresijo, je bila uničevanje tuje lastnine. Preko napovednih spremenljivk občutka krivde lahko pravilno napovemo 90,5 % prestopnikov in pojasnimo do 15,1 % variance odvisne spremenljivke uničevanja tuje lastnine. Napovedni spremenljivki, ki sta imeli neposreden vpliv na odvisno spremenljivko, sta bili: »Bi se počutil krivega, če bi naredil nekaj, kar so ti tvoji starši (krušni starši) popolnoma prepovedali?« ($B = 0,421$) ter »Bi se počutil krivega, če bi te zalotili, da goljufaš med kontrolno nalogo?« ($B = 0,467$).

Pri četrti in zadnji logistični regresiji smo za odvisno spremenljivko uporabili pretepanje drugih. Napovedne spremenljivke občutka sramu so pravilno napovedale 93,2 % mladih, ki so ali niso pretepali druge, pojasnile pa so do 15,1 % variance odvisne spremenljivke pretepanja drugih. Napovedni spremenljivki sta bili: »Bi se počutil krivega, če bi naredil nekaj, kar so ti tvoji starši (krušni starši) popolnoma prepovedali?« ($B = 0,410$) ter »Bi se počutil krivega, če bi nekaj ukradel v trgovini?« ($B = 0,529$).

Vrednosti skupnega hi-kvadrat testa (tabela 6) in Hosmer-Lemeshow testa (tabela 7) kažejo, da so vsi štirje modeli logističnih regresij napovednih spremenljivk občutka krivde statistično značilni in primerni.

Odvisne spremenljivke	Hi-kvadrat
Tatvine v trgovini	48,258**
Tatvina denarja/stvari drugim osebam	16,615**
Uničevanje tuje lastnine	29,942**
Pretepanje drugih	24,983**

** $p < 0,01$

Tabela 6:
Vrednosti skupnega hi-kvadrat testa – logistične regresije z napovednimi spremenljivkami občutka krivde

Odvisne spremenljivke	Vrednost signifikance Hosmer-Lemeshow testa
Tatvine v trgovini	0,996
Kraja denarja/stvari drugim osebam	0,746
Uničevanje tuje lastnine	0,572
Pretepanje drugih	0,572

Tabela 7:
Vrednosti signifikance Hosmer-Lemeshow testa – logistične regresije z napovednimi spremenljivkami občutka sramu

6 RAZPRAVA

Prispevek je uvodni pregled literature in empirično testiranje pomembnega vprašanja s področja mladostniškega prestopništva kot tudi prestopništva na splošno; *kakšen je vpliv mladostnikove moralnosti na izvrševanje prestopniških dejanj?* V prispevku smo moralnost opredelili z dvema najbolj značilnima občutkoma, ki jih z moralnostjo povezujemo – občutkoma krivde in sramu.

Sodelujoče srednješolce – če upoštevamo v uvodu omenjena avtorja Piageta in Kohlberga – bi lahko glede na njihovo starost že opredelili kot posameznike, ki so dosegli avtonomno stopnjo moralne presoje (posamezno pravilo kritično ocenijo, pravila upoštevajo glede na ostale posameznike okoli njih) po Piagetu oziroma kot posameznike, ki so dosegli konvencionalni ali dogovorni stadij po Kohlbergu (posameznik upošteva pragmatično vrednost določenega dejanja).

Wikström (2010) tako v svojih delih s področja situacijskoakcijske teorije govori o »moralnem filtru«, skozi katerega posameznik tehta določena dejanja, predno jih izvrši. V primeru, da si človek predstavlja, da bo ob izvedbi določenega dejanja občutil močna čustva krivde in/ali sramu, ga bo strah pred doživljanjem tako neprijetnih čustev (poleg drugih dejavnikov, kot so moč motivacije, ki jo doživlja, strah pred posledicami – zadrego, izključenostjo, obravnavo na policiji, kaznijo) odvrnil od prestopka.

Rezultati diskriminantne analize kažejo, da sta si skupini mladih, ki niso poročali o prestopkih, in tistih, ki so poročali o vsaj enem prestopku, med seboj (statistično značilno) različni glede na odgovore o občutkih sramu in krivde.

Mladi so – ne glede na pripadnost skupini – poročali o močnejših občutkih sramu. Najmanj bi bilo mlade sram, če bi jih zalotili ob tatvini v trgovini in bi njihovi prijatelji to izvedeli, sledi sram, da bi jih zalotili med vlomom v avtomobil in bi za ta prestopki izvedeli njihovi prijatelji, nato sram ob tem, da bi jih zalotili med tatvino v trgovini in bi učitelji izvedeli, najbolj pa bi bilo udeležence sram, če bi jih zalotili pri vlamu v avtomobil in bi njihovi učitelji to izvedeli. Za vse našteje

prestopke so mladi menili, da bi jih bilo v teh situacijah vsaj malo sram. Zaradi nenormalne porazdelitve smo izločili dve spremenljivki glede občutja sramu ob tem, da bi starši izvedeli za prestopka tatvine v trgovini in vloma v avtomobil.

Občutki krivde so imeli precej nižje povprečne vrednosti odgovorov kar lahko deloma pripišemo tudi manjši resnosti prestopkov; pri vprašanjih o občutkih sramu sta bili navedeni *dve kaznivi dejanji* – tatvina v trgovini in vlom v avtomobil, medtem ko so vprašanja o občutkih krivde vsebovala predvsem *lažje prestopke*: »nekaj, kar so ti tvoji starši (krušni starši) popolnoma prepovedali«, goljufanje med kontrolno nalogo, norčevanje iz sošolca, tatvina v trgovini, nasilno vedenje do sošolca. Občutki krivde so bili v povprečju najnižji pri goljufanju pri kontrolni nalogi, kjer so bili anketiranci točno na sredini med odgovoroma da ne bi imeli občutka krivde ob tem dejanju in da bi doživljali malo občutka krivde. Precej višje povprečje odgovorov smo izmerili pri občutku krivde pri nasilju nad sošolcem – v povprečju bi anketiranci občutili vsaj malo krivde ob prestopku. Še nekoliko več občutka krivde so pripisovali dejanjema norčevanju iz sošolca in početju nečesa, kar so starši prepovedali. Najmočnejši občutek krivde bi anketiranci doživeli ob tatvinah v trgovini, kjer je več anketirancev dejalo, da bi zelo občutili krivdo, kot da bi malo občutili krivdo.

Občutki sramu ob tatvinah v trgovini so bili najboljši napovedovalec tatvin v trgovini, občutki sramu zaradi vloma v avto niso imeli neposredno izmerjenega vpliva na katero od spremenljivk prestopniškega vedenja.

Občutki krivde zaradi tatvine v trgovini so bili – prav tako kot pri občutkih sramu – najboljši napovedovalec tatvin v trgovini, zanimivo pa je, da je ta napovedna spremenljivka pojasnila tudi velik delež variance pri prestopniškem dejanju tatvine stvari/denarja. Občutki krivde ob početju nečesa, kar so starši prepovedali in ob goljufanju med kontrolno nalogo so imeli statistično pomemben vpliv na uničevanje tuje lastnine, kar bi lahko pojasnjevali s sprejemanjem avtoritete pri mladih, medtem ko sta na prestopniška dejanja pretepanja drugih imeli najbolj močan vpliv spremenljivki občutka krivde ob početju nečesa, kar so starši prepovedali in ob tatvinah v trgovini.

V skladu z obstoječimi raziskavami na področju moralnosti ter občutkov sramu in krivde (Lutwak in Ferrari, 1996; Svensson, 2004; Svensson et al., 2013; Tangney, 1996; Tangney et al., 2011) smo ugotovili, da sta bila občutka sramu in krivde v naši raziskavi ločena. Lahko bi dejali, da je do ločitve prišlo na podlagi tega, ker sta si občutka sramu in krivde med seboj različna in so mladi prepoznali občutek sramu kot bolj negativen, bolj škodljiv kot občutek krivde, vendarle pa ne smemo pozabiti, da je vprašalnik PADS+ (SPMAD) vseboval dve kaznivi dejanja pri spremenljivkah o občutkih sramu in štiri lažje prestopke in eno kaznivo dejanje pri spremenljivkah o občutkih krivde. Ravno to kaznivo dejanje je v faktorski analizi pokazalo znake pripadnosti tako sklopu občutkov sramu kot sklopu občutkov krivde, kar nakazuje na to, da so mladi različno odgovarjali tudi zaradi različne stopnje resnosti prekrška.

Omejitve raziskave nam omogočajo vpogled zgolj v razmislek o moralnosti pri dijakih drugih letnikov ljubljanskih srednjih šol. Zanimivo bi bilo primerjati to starostno skupino z mlajšimi in starejšimi posamezniki. V prihodnosti bi bilo poleg tega smotno v raziskave s področja mladoletniškega prestopništva vključiti sklop

o občutkih sramu in krivde, ki bi se navezoval na prijavljena prestopniška dejanja. Smiselno bi bilo, da bi bila vsebovana tako dejanja premoženjske kriminalitete kot nasilniška dejanja. Tako bi lahko povezali odgovor glede izvedbe določenega dejanja z občutki sramu in krivde, ki jih oseba pripisuje takemu dejanju, in bi prišli do bolj natančne ocene, kako dejavnik »moralnega filtra« v resnici deluje na posameznikovo prestopniško delovanje. Morda bi bilo primerno namesto vprašanj mladim postaviti vprašanja na podlagi različnih scenarijev, da bi se izločilo nejasnosti glede resnosti prestopniškega dejanja in glede morebitne kazni, ki bi takemu dejanju sledila (kot npr. v raziskavi Tangney, 1996 ter Tangney et al., 2011). Pristop na podlagi scenarijev je zanimiv tudi zaradi tega, ker se lahko po opisu situacije našteje nekaj možnih odgovorov – »Mislim bi si, da sem nagnusna oseba«, »Poskušal bi razumeti, kaj sem naredil narobe«, »Menim bi, da se mi želi oseba maščevati« – vsak od teh odgovorov predstavlja različne dimenzije moralnosti (najprej sram, nato krivda, tretja je pozunanjanje težav). Na ta način bi se lahko izognili nasilnemu ločevanju med občutkom sramu in občutkom krivde in na podlagi tega, kateri izmed občutkov je pri osebi bolj prevladujoč, morda prišli do bolj zanesljivih izsledkov glede vpliva moralnosti na prestopništvo. Ker je »problem« srednješolskega vzorca raziskave SPMAD med drugim tudi ta, da je bilo v celotni populaciji mladostnikov le nekaj oseb, ki so prijavile določeno prestopniško dejanje, kar onemogoči interpretacijo povezav med občutki in prestopništvom, bi bilo morda v prihodnosti bolje primerjati populaciji srednješolcev ter mladostnikov, ki so že bili obravnavani zaradi prestopniških dejanj. Zanimivo področje, ki se bi ga bilo v prihodnosti vredno dotakniti, je tudi občutek krivde in sramu, vezan na spol. Tudi pri raziskovanju tega pojava bi bilo najbolj smotno uporabiti scenarije.

LITERATURA

- Erzar, T. in Torkar, M. (2007). Razlikovanje med sramom in krivdo ter povezava s stresom, tesnobo in depresivnostjo. *Psihološka obzorja*, 16(3), 89–104.
- Grasmick, H. G. in Bursik, R. J. (1990). Conscience, significant others, and rational choice: Extending the deterrence model. *Law and Society Review*, 24(3), 837–861.
- Kitayama, S., Markus, H. R. in Matsumoto, H. (1995). Culture, self, and emotion: A cultural perspective on "self-conscious" emotions. V J. P. Tangney in K. W. Fischer (ur.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* (str. 439–464). New York: Guilford Press.
- Kohlberg, L. (1971). Cognitive-developmental theory and the practice of collective moral education. V M. Wolins in M. Gottesmann (ur.), *Group care: The educational path of youth aliyah* (str. 342–371). New York: Gordon & Breach.
- Langford, P. E. (1995). *Approaches to the development of moral reasoning*. Trowbridge: Redood Books.
- Lutwak, N. in Ferrari, J. R. (1996). Moral affect and cognitive processes: Differentiating shame from guilt among men and women. *Personality and Individual Differences*, 21(6), 891–896.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgement of the child*. Illinois: The Free Press.

- Power, C. F., Higgins, A. in Kohlberg, L. (1989). *Lawrence Kohlberg's approach to moral education*. New York: Columbia University Press.
- Shaver, P. R., Schwartz, J., Kirson, D. in O'Connor, C. (1987). Emotion knowledge: Further exploration of a prototype approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(6), 1061–1086.
- Smetana, J. G. (1999). The role of parents in moral development: A social domain analysis. *Journal of Moral Education*, 28(3), 311–321.
- Stuewig, J., Tangney, J. P., Heigel, C., Harty, L. in McCloskey, L. (2010). Shaming, blaming and maiming: Functional links among the moral emotions, externalization of blame, and aggression. *Journal of Research in Personality*, 44(1), 91–102.
- Svensson, R. (2004). Shame as a consequence of the parent-child relationship. *European Journal of Criminology*, 1(4), 477–504.
- Svensson, R., Weerman, F. M., Pauwels, L. J. R, Bruinsma, G. J. N. in Bernasco, W. (2013). Moral emotions and offending: Do feelings of anticipated shame and guilt mediate the effect of socialization on offending? *European Journal of Criminology*, 10(1), 22–39.
- Šifrer, J. in Bren, M. (2011). *SPSS – multivariatne metode v varstvoslovju*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Tangney, J. P. (1996). Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt. *Behaviour Research and Therapy*, 34(9), 741–754.
- Tangney, J. P., Stuewig, J., Mashek, D. in Hastings, M. (2011). Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt: Feeling bad about the behavior or the self? *Criminal Justice and Behavior*, 38(7), 710–734.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikan, U. (1984). Shame and honour: A contestable pair. *Man*, 19, 635–652.
- Wikström, P. O. H. (2006). Individuals, settings, and acts of crime: Situational mechanisms and the explanation of crime. V P. O. H. Wikström in R. J. Sampson (ur.), *The explanation of crime: Context, mechanisms and development* (str. 61–107). New York in Cambridge: Cambridge University Press.
- Wikström, P. O. H. in Treiber, K. (2007). The role of self-control in crime causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *European Journal of Criminology*, 4(2), 237–264.
- Wikström, P. O. H. (2010). Situational Action Theory. V F. Cullen in P. Wilcox (ur.), *Encyclopedia of criminological theory* (str. 1001–1008). London: SAGE.
- Wikström, P. O. H., Oberwittler, D., Treiber, K. in Hardie, B. (2012). *Breaking rules: The social and situational dynamics of young people's urban crime*. Oxford: Oxford University Press.
- Wong, Y. in Tsai, J. (2007). Cultural models of shame and guilt. V J. Tracy, R. Robins in J. Tangney (ur.), *Handbook of self-conscious emotions* (str. 209–223). New York: Guilford Press.
- Zastrow, C. H. in Kirst-Ashman, K. K. (2004). *Understanding human behavior and the social environment*. Bemont: Brooks/Cole-Thomson Learning.

O avtorjih:

Eva Bertok je doktorska študentka na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-mail: eva.bertok@ymail.com

Dr. Gorazd Meško, redni profesor za kriminologijo in dekan Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru. E-mail: gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si